

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ
И.АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ
Ж.БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ
КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ**

Д 13.20.623 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК 37.015.3;159.9(575.2)(043.3)

СУЛАЙМАНОВА АЙГУЛ ИШЕНАЛИЕВНА

**СТУДЕНТТЕРДИН ИНСАНДЫК ӨЗГӨЧӨЛҮГҮ – ЖАШООНУН
МАҢЫЗЫН ТАБУУНУ ӨНУКТҮРҮҮНҮН ПАЙДУБАЛЫ КАТАРЫ**

19.00.07 – педагогикалык психология

Психология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип
алуу үчүн жазылган диссертациянын

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т Ы

Бишкек – 2020

Иш Б.Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университетинин психология кафедрасында аткарылган.

Илимий жетекчиси:

Иванова Валентина Петровна

психология илимдеринин доктору,
Б.Ельцин атындагы Кыргыз-Орус
Славян университетинин психология
кафедрасынын профессору.

Расмий оппоненттер:

Шакеева Чинара Асановна,

психология илимдеринин доктору,
Кыргыз-Орус билим берүү
академиясынын профессору.

Жетектөөчү мекеме:

Ош мамлекеттик университетинин
Психология кафедрасы
Дареги: 713000. Ош, Масалиев к., 90а

Диссертациялык ишти коргоо 2021-жылдын 29 январында саат 13.00 де И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жана Кыргыз билим берүү академиясынын алдындагы педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) жана психология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын коргоо боюнча уюштурулган Д 13.20.623 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот.

Дареги: 720023, Бишкек ш., 10-кичи району, Саманчин көчөсү, 10 а

Диссертациялык иш менен И.Арабаев атындагы КМУнун илимий китепканасынан таанышууга болот.

Дареги: 720026, Бишкек ш., Раззаков көчөсү, 51. <http://arabaev.kg/do.kg>

Автореферат 2020-жылдын 29 декабырында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, п.и.к., доцент

Омурбаева Д.К.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Иштин актуалдуулугу. Жашоонун маңызы маселеси XXI кылымдын башындагы азыркы замандын глобалдык көйгөйлөрүнө айланган, адамзаттын кийинки жашоосундагы маңыздын жетишсиздигин туудурган, кездешип жаткан конфликттер, кризисттик жана критикалык кырдаалдарда өзгөчө актуалдуу жана маанилүү болуп чыга келет.

Азыркы биз жашап жаткан мезгил – коомдун жашоосунун бардык: саясий, социалдык, экономикалык, маданий, руханий тарабындагы кардиналдык өзгөрүүлөрдүн мезгили. Бул өзгөрүүлөр инсандагы маңызды жаратуунун булагы катары чыгуучу көптөгөн фундаменталдык баалуулуктардын, керектөөлөрдүн маанилүүлүгүн башкача түшүнүү жана баалоого алып келди. Сырткы чөйрөнүн туруксуздугу жашоо маңызынын жаңы багыттарын издөөдө үстөмдүк кылган фактор болуп эсептелет.

Маңыз, жашоонун маңызынын көйгөйлөрү көптөгөн окумуштуулардын акылын ээлеп жана аң-сезимди анализдөөгө (Э. Гуссерль, М. Вебер, В. Дильтей, Ж.-П. Сартр, М. Хайдеггер, Э. Шпрангер, К. Ясперс), аң-сезим жана ишмердүүлүктүн маанилик механизмине (Э. Толмен, К. Левин, Дж. Келли, Дж. Ньюттен), текстти анализдөөгө, ага интерпретация берүүгө (Э. Бетти, Х.Г. Гадамер, П. Рикер, Ф. Шлейермахер, Ф. Шлегель, Г. Шпет, М. Бахтин ж.б.) байланышкан.

Жашоонун маңызына ээ болуу процессин түшүнүү батыш психологиясынын теориялык жана тажрыйбалык изилдөөлөрүндө З. Фрейд, Дж. Клейдин психоанализдин позициясында, К. Юнг жана А. Адлердин аналитикалык психологиясында чагылдырылган. Бул идеялар Дж. Бьюдженталь, С. Мадди, А. Пауэль, Дж. Ройс, Ф. Феникс, В. Франкл ж.б ишинде улантылган. Жашоонун маңызы интегралдык маңыз катары орус психологиясында А.Г. Асмолов, Д.А. Леонтьев, В.П. Зинченко, Г.Л. Тульчинский, Ю.В. Александров, К. Обуховский, В.Э. Чудновский тарабынан каралган. Бирок бардык иштерде басым маңыз, маңыздын жаралышынын өзгөчөлүгү, структурасы, механизмине коюлуп, ал эми жашоо маңызынын багытынын контексттиндеги инсандык өзгөчөлүктөр аз изилдеген бойдон калган.

Ата мекендик психологияда маңызды түшүнүү маселелери философиялык багытта А.А. Брудный жана анын окуучусу Ж. Бөкөшев, В.К. Нишанов, В.М. Соковин ж.б. тарабынан изилденген. Кенирээрэк аспектиде (психоллингвистикалык, психологиялык, педагогикалык) А.А. Брудныйда каралган. Инсандык маңыз маселеси жана ага байланышкан баалуулук багыттары Ч.А. Шакеванын изилдөөсүндө, психологиялык-педагогикалык аспекти – В.П. Иванова, Н.А. Багдасарованын ишинде, жашоонун туруктуулугунун контексттиндеги инсандын жашоо максаты жана жашоо маңызынын багыты Н.А. Ахметова, Н.О. Леоненконун, кесиптик копинг-жүрүм-турумду өнүктүрүү А.А. Чазованын изилдөөлөрүндө, билим берүү процессиндеги катышуучулардын социалдык көйгөйлөрү, орто жана жогорку

билим берүүнү реформалоо К.Д.Добасевдин ишинде, жашоо стратегиясынын структурасындагы жашоонун максаты – А.А.Белецкая, этнопедагогика Г.Т.Боготанованын изилдөөлөрүндө чагылдырылган, этнопсихологиялык инсандык өзгөчөлүк Т.А.Конурбаевдин эмгектеринде каралган,

Изилдөөнүн максаты: жашоонун маңызын табууну өнүктүрүүнүн негизинде жаткан, студенттердин инсандык сапатын таап чыгуу жана изилдөө. Инсандык өзгөчөлүк менен жашоонун багытын табууну өнүктүрүү деңгээлинин ортосундагы өз ара карым-катышты аныктоо.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Изилдөөдөгү “маңыз”, “жашоонун маңызы”, “маңыздык жаралуулар” негизги түшүнүктөрүн чектөө, психологиялык көрүнүш катары “жашоонун маңызын табуу” феноменине аныктама берүү.

2. Изилдөөнүн психологиялык мазмунуна жана жашоонун маңызынын структуралык компоненттерине, алардын өнүгүшүнө негизги теориялык жолдорду анализдөө.

3. Жашоонун маңызын табуу контекстинде студенттердин инсандык өзгөчөлүгүн тажрыйбалык изилдөө.

4. Студенттердин жашоонун маңызын табуу көндүмүнүн калыптанбагандыгын алдын алуу жана түзөтүүнүн бутасын аныктоо.

Изилдөөнүн божомолу: инсан жана маңыз өз ара байланыштагы үстөмдүк кылган мүнөздү алып жүрөт: бир жагынан, анын инсандык негизиндеги системаны түзүүчү факторду элестетсе, ал эми экинчи жагынан – маданият, искусство, техника ж.б. түзгөн бардык инсандын жашоосунун маңызын ишке ашыруучу курчап турган дүйнөнү камтып өтөт; инсан жана дүйнөнүн өз ара карым-катышында жаралган маңыздык жаралуу инсандын аң-сезиминде, ишмердүүлүгүндө, анын ичинде, окуу-кесиптик ишмердүүлүгүндө түзүлөт.

Изилдөөнүн теоретикалык-методологиялык негиздери адамдын ишмердүүлүгү жана чыгармачылык маңызы, анын аң-сезиминдеги маданий уюшулушу жөнүндө философиялык антропологиянын жоболорун (Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, В.П. Зинченко), классикалык эмес ыкманы, биримдик ишмердүүлүгүн, аң-сезим жана өнүктүрүү принциптерин, ошондой эле, маңыз, маңызды жаратуунун жалпы психологиялык теориясын (А.Н. Леонтьев, Д.А. Леонтьев, Б.С. Братусь, А.А. Брудный, В. Франкл), жашоо-маңыздык багытын (Д.А. Леонтьев, В.Э. Чудновский, В.Франкл) түздү.

Изилдөөнүн методу жана методикасы: теориялык анализдин методу көйгөй боюнча бири-бирин толуктаган философиялык, психология-педагогикалык теориялардын синтезин алып жүрүүчү комплекстик ыкмага негизделет. Тажрыйбалык иште автордук сурамжылоо, “Менин жашоомдун маңызы эмнеде?” дил баяны, контент-анализ, маск, М.Рокитчин «Ценностные ориентации» методу, Д.А. Леонтьевдин «Смысловые ориентации (СЖО)» тести, В.М. Мельниковдун, Л.Т. Ямпольскийдин психодиагностикалык (ПДТ) –

«көп факторлуу инсандык сурамжылоо» тести, «Способ диагностики базовых смысловых установок личности» (А.Д. Ишков, Н.Г. Милорадова), Дж. Роттердин «Диагностика уровня субъективного контроля» (УСК) (Е.Ф. Бажин, Е.А. Голынкин, Л.М. Эткиндин алаптациясында), О.И. Мотковдун «Образ жизни» методикалары, «Морфологический тест жизненных ценностей (МТЖЦ)» (В.Ф. Сопов, Л.В. Карпушина) сурамжылоолору колдонулду.

Изилдөөнүн тажрыйбалык базасын Бишкек шаарындагы окуу жайларынын 17-23 жаштагы студенттери (К. Карасаев атындагы БГУ, Б.Н. Ельцин атындагы КОСУ, К. Молдобасанов атындагы КУК, М. Раззаков атындагы КТУ, БКАМС) болду. Жалпы тандоо 364 студент: пилоттук изилдөөгө 94, (47 экономисттер жана 47 – гуманитардык багыт), констатирдик тажрыйбага – 270 студент (136 бала, 134 кыз) катышты. Изилдөөнүн узактыгы 2013-2018-жылдарды камтыды.

Алынган натыйжалардын ишенимдүүлүгү баштапкы илимий концепцияларды кеңири анализдөө, милдеттерди изилдөөдөгү колдонгон методдордун жана репрезентативдик тажрыйбалык тандоонун (364 адам) адекваттуулугу бекемделди; мазмундуу анализ, табылып чыккан фактылар жана көз карандылыкка математикалык статистиканын (SPSS 17.0) заманбап методдору кылдат колдонулду.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы жана мааниси. Жашоонун маңызын табуунун контексттинде инсандын өзгөчөлүгүн түшүнүүнүн мурда болгон теориялык ыкмалары тереңдетилди жана жалпыланды; “жашоонун маңызын табуу” түшүнүгү такталды; жашоонун маңызын табууну калыптандыруу үчүн зарыл болгон инсандын базалык өзгөчөлүгү аныкталды; студенттердин алардын окуу-кесиптик ишмердүүлүгүнө жана окуу процессинин багыттальшына, анын инсандык-маңыздык деңгээлине алмашылышына жараша жашоонун маңызын табуусун өнүктүрүүнүн мүнөзү көрсөтүлдү; Жашоонун жетектөөчү маңызынын мүмкүн болгон профилактикасы жана психокоррекциясы аныкталды, студенттердин базалык инсандык сапатын жана жашоонун баалуулуктарын калыптандырууда методдордун коррекциясын, психологиялык колдоо методдорун иштеп чыгуу багыты аныкталды.

Практикалык мааниси: кээ бир жашоо баалуулуктарын калыптандырууда психологиялык жардам аркылуу студенттердин инсандык сапатынын жана жашоонун баалуулугунун базасын коррекциялоо боюнча методикалык сунуштар иштелип чыкты. Психодиагностикалык методиканын апробацияланган комплексинин жыйынтыгы студенттердин жеке сапатын тастыктоо үчүн жашоо маңызын табууну калыптандыруу жана мындан аркы инсандык-кесиптик маңызды окуу ишмердүүлүгүндө изилдөө үчүн негиз катары колдонушу мүмкүн. Жогорку жана башка жалпы билим берүүчү окуу жайлардын педагогдору активдүү окутуунун инновациялык методдорун пайдалануу процессинде окуу ишмердүүлүгүнүн инсандык-маңыз багытын колдоно алат. Аталган изилдөө «Инсандын психологиясы», «Педагогикалык

психология», «Түшүнүү психологиясы», «Өнүктүрүү психологиясы» окуу курстарына киргизилиши мүмкүн.

Коргоого коюлуучу жоболор:

1. Жашоонун маңызын табуу (ЖМТ) адамдын жашоону системалуу түшүнүү, өзүн таануу жана өзүн өнүктүрүү жөндөмдүүлүгүн четке кагып, жөнгө салуучу функцияны алып жүргөн жана жүрүм-турумдун ырааттуулугун аныктаган, аң-сезимдин мазмунун ичте уюштурган, ага таандык мотивациялык тенденциялар, баалуулук ориентациялар, маңыздык багыттар, жеке өзгөчөлүктөр менен көп деңгээлдүү динамикалык жаралуу катары алдыга чыгат.

2. Студенттердин жашоонун маңызы жөнүндөгү элестөөсү ар дайым эле даана, түшүнүктүү мүнөздү алып жүрбөйт; жашоонун маңызын табуу структурасына ээ болуу авторитардык (жеке, эгоисттик, прагматикалык тенденция) жана номиналдык (Чудновский боюнча) болуп эсептелет; заманбап студенттердин баалуулук-маңызы жаатында курч кризис жок; студенттердин маңыздык тармагынын структурасында баалуулуктун материалдык мүнөзү азыркы мезгилде актуалдашты жана баалуулук, жашоонун маңызын таануунун борбордук бөлүгүнө кирет.

3. Жашоонун маңызын табуунун жогорку деңгээлиндеги студенттердин инсандык өзгөчөлүгү анын пайдубалы түрүндө алдыга чыгат, *Максат, Натыйжа, Процесс, ЛК – Мен, ЛК – Жашоо* шкалалары боюнча бийик деңгээлдеги мааниге ээ жана *креативдүүлүк, бийиктикке жетүү, билим сыяктуу жашоо баалуулуктарынын* шкаласы боюнча бийик көрсөткүчтү жана уялчаактык, жалпы активдүүлүк, мамиле түзүү сапаттарын ичине камтыйт. Жашоонун маңызын табуу деңгээли орто студенттерде: *психотизм, депрессия, таарынчаактык, психикалык токтоно албастык, интроверсия, базалык маңыздык багытында негативдүү компоненттер (вербалдык көз карандылык, эмоционалдык көз карандылык, башкаларга жоопкерчиликтүүлүк, ийгиликке көз карандылык)* үстөмдүк кылат.

Жашоонун маңызын табуусу жогорку деңгээлдеги студенттерде гуманисттик, ал эми ортоңку деңгээлдегилерде – прагматикалык багыт үстөмдүк кылат. Керектөөнү жөнгө салууда баалуулуктун үстөмдүк кылышы маңызы пайда кылуунун булагы катары каралат. Жашоонун маңызы жогорку деңгээлдеги студенттердин гармониялуу инсандык функционалдашуусу, жашоого арналган оптималдуу ишке ашыруунун факторлорунун бири болуп эсептелет.

Изденүүчүнүн жеке салымы: жыйынтыгынын негизинде божомол калыптанган изилденүүчү көйгөй боюнча илимий изилдөөгө анализ жүргүзүү; эмпирикалык изилдөөнү жүргүзүү; илимий жобону түзүү; баяндама, макала, публикацияны даярдоодон турат.

Иштин апробацияланышы: изилдөөнүн негизинде алынган маалыматтар «Становление и развитие психологической науки в Кыргызстане: проблемы и перспективы». Бишкек ш., 2015; «Человек в пространстве возможностей» Бишкек ш., КОСУ, 2015; «Актуальные процессы формирования

науки в новых условиях» Москва ш., 2016; «Инновационные исследования: проблемы внедрения результатов и направления развития», Омск, 2016; «Наука, образование и инновации». Екатеринбург, 2016 конференцияларында, «Человек как субъект жизнедеятельности», Бишкек ш., 2018; КОСУнун психология кафедрасынын жыйынында, ошондой эле, 16 илимий макалада талкууланган.

Диссертациянын түзүмү: киришүү, 3 бап, корутунду, практикалык сунуштар, 185 булакты камтыган, анын ичинде 16 булак чет тилиндеги (англ.) колдонулган адабияттардын тизмесинен турат. Изилдөөнүн материалы 10 сүрөт жана 31 таблицада камтылган 192 беттен турат.

ИЗИЛДӨӨНҮН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

««Жашоонун маңызын табуу» феномени» психологиялык көйгөй катары» аттуу 1-бап маңыз, жашоонун маңызы, жашоонун маңызын табуу жана жалпы маңыз тармагына, алардын ар кандай деңгээл жана тарабына теориялык анализ жүргүзүүгө арналган. «Маңыз» түшүнүгү предмет аралык мүнөздү алып жүрөт. Д.А. Леонтьев боюнча адамдын жашоо дүйнөсүнө шартташуучу маңыздык тармак түрүндө алдыга чыгуучу көп деңгээлдүү, динамикалуу билим берүүнү элестетет. Маңыз – бул «тилдин материясында пайда болгон жана кемиген предметтик дүйнөнүн жашап турушунун идеалдуу формасын элестеткен» маанинин функционалдашуусу (А.Н. Леонтьев). Маңыз когнитивдик да жана психиканын аффективдик компоненти катары да шартташат жана субъект менен дүйнөнүн ортосундагы өз ара байланыш функциясын аткарып, жүрүм-турум реакциясын көрсөтөт.

Маңыз аң-сезимде жашайт, бул жөн гана аң-сезимдин бирдиги эмес, ал жыйынтыкты аккумуляция кылган жалпылаштырылган резюме. Реалдуу жашоодо жыйынтык чыгаруу – негизги маңызды табуу – жашоодогу эң маанилүү чечимди өз алдынча чыгаруу, көптөгөн мүмкүнчүлүктөрдөн кадамдардын багытын аныктоо болуп эсептелет. Өз мезгилинде Л.С. Выготский, анын артынан окуучулары (А.Н. Леонтьев, В.П. Зинченко) индивиддин аң-сезими маңыздык түзүмгө ээ жана маңыздык системаны, маңыздык пайда болууну жаратат деп баса белгилешкен. Маңыздык пайда болуу инсандын аң-сезими негизги конституирацияланган бирдик болуу менен, спецификалык функцияга ээ: бул *келечектин үлгүсүн* түзүү, дал азыркы кырдаалдан чыкпаган инсанды өнүктүрүүнүн келечегин, азыркы учурдагы нерсени пайдаланат. Качан маңыздык талаа аң-сезими жөнүндө сөз кылганда, келечек ар дайым *өнүктүрүүнүн механизм* катары ушул жерде болот. Бул биринчи функциясы, ал эми экинчиси – даяр кадамдардын иретине буйрук бере албаган, бирок ар кандай кырдаалда сырткы (бирок ички маңызында бирдиктүү) таасирлер менен ишке ашышы мүмкүн болгон, жалпы принциптерди берген, маңыздык ишмердүүлүктү жөнгө салуу менен байланышат.

Маңыз феноменинин заманбап түшүнүү идеясы, психологиянын негизги категориясы жана жашоонун маңызын табууну түшүнүү үчүн база катары Л.С.

Выготскийдин аффективдик жана интеллектуалдык процесстердин бирдиги жөнүндө жобосунда жатат. Маңызга аң-сезимдин структурасы кирет: маңызды адамдын объективдүү жашоо реалдуулугу менен байланышкан маани менен байланыштырат жана коомдук жана маданий аң-сезимге жеке аң-сезимди кошот. Л.С. Выготский жана А.Н. Леонтьевдин фундаменталдык эмгеги маңызды, адам ишмердүүлүгүнүн ар кандай аспектилерин (А.Г. Асмолов (маңыздык багыт); В.П. Зинченко, М.К. Мамрадашвили (маңыздык аң-сезим); В.В. Столин, Б.В. Братусь, Б.В. Зейгарник, Д.А. Леонтев (маңыздык пайда болуу)) андан аркы изилдөө үчүн теориялык база болуп калды. А.А. Брудныйдын оюу боюнча маңыз адамдын эмоционалдык-маңыздык тармагында байкалганга чейин маданиятта өзүнүн идеалдуу формасында болот.

«Маңыз» феномени түшүнүгү жана анын болушу «жашоонун маңызын» түшүнүүнү болжолдойт. Жашоонун маңызы көйгөйү, алгачкы философия-этикалык көйгөйлөрдүн бири болуп саналат, адам инсандын өзүн-өзү таануусу жана руханий өзүн-өзү өнүктүрүүсүнүн натыйжасында келип чыккан. Сократ, Платон, Диоген, Декарт, Спиноза ж.б. жашоонун маңызы рухтун адеп-ахлагынан жана өркүндөшүнөн деп эсептешкен. Жаңы мезгилдин ойчулдары (Г. Гегель, И. Кант, Ф. Ницше, Л. Фейербах, Ф. Шеллинг, И. Фихте ж.б.) өзүнүн жеке индивидуалдуулугунун калыптанышына багытталган: «Инсан, маңызды издебейт, аны иштеп чыгат» деп адамдын үзгүлтүксүз чыгармачылыгын көрсөтүшкөн. Бул парадигма мындан ары да (К. Ясперс, М. Хайдеггер, Ж.-П. Сартр, А. Камю ж.б.) жашоо философиясы, персонализм, философиялык антропология, экзистенциализмде кармалган: индивид өзүнүн жашоо багытын өзү аныкташы керек.

Жашоонун маңызын изилдөөнүн чекит менен бөлүү 1924-жылдагы А.Адлердин иши чыккан мезгилге туура келет. Бул концепция жашоонун маңызын жашоонун стили менен байланыштырган өзгөчө баалуулукту элестетет жана коомго чыгармачыл кызмат кылуу менен бекемделет. Ушундай эле көз карашты К. Юнг карманган, ал жашоонун маңызы өзүнөн-өзү автоматтык түрдө жаралбайт, ал эми жашоонун маңызын издөө, татаал жашоонун милдети болуп эсептелет деген.

XX кылымдын биринчи жарымы коомдо жашоонун баалуулуктарын калыптандыруу жана жашоонун маңызын издөөгө умтулуунун сезилерлик төмөндөшү менен мүнөздөлөт, ал эми экинчи жарымында ал ар кандай концепциялардын жаралышына, анын ичинде, негизги максаты жогорку руханий баалуулукту өнүктүрүү адамга гана таандык багытталган гуманисттик психологиянын идеяларынын өнүгүшүнө (А. Маслоу, 1999; К. Роджерс, 1994; Р. Мэй, 1994; Г. Олпорт, 1961), кызыкчылыктардын кайрадан пайда болушуна таасир этти.

Аталаган изилдөө үчүн өзгөчө кызыкчылыкты В. Франклдын жашоонун маңызын издөөгө шайкеш келген – бул ар бир адамга мүнөздүү болгон табигый жаралган мотивация, ал эми анын жоготуунун себебин көптөгөн адамзаттык

кырсыктар жана мындай абалды экзистенциалдык вакуум деп интерпретациялаган концепциясы көрсөтөт. Маңызды жоготуунун жаралышы же ноогендик невроз – бул көпчүлүк учурда жан кыюуга алып келген *депрессия*, *үмүт үзүү*, *аргасы түгөнүү* абалы менен коштолгон адамдын руханий оорусу болуп эсептелет.

В.Э. Чудновский өзүнүн түзүмү жана калыптануу этабы бар, адамдын жашоосуна, анын тагдырына сезилерлик таасирин тийгизүүгө жөндөмдүү, жашоонун маңызына таасир эткен нравалык жана руханий аспектилерди белгилейт. Жашоонун маңызынын мазмундуу жагы жана анын руханий көрүнүшү менен байланышы Г.А. Вайзер, Д.Н. Завалишиной, К.В. Карпинский, А.А. Бодалева, А.В. Суворова, В.И. Слободчикова, Е.И. Исаев, А.К. Осницкий, А.В. Пономаренко, Б.В. Бочарова, В.А. Рыжкова ж.б. эмгектеринде чагылдырылган. Бул эмгектердин маңызы жалпы адамзаттык жана маданий баалуулуктардын негизине адамды багыттоо менен бекемделет. “Жашоонун маңызын табуу” түшүнүгүн колдонуу менен биз, алардын *ишмердүүлүктүү* багытын баса белгилөө менен, реалдуу кырдаалда өзүбүздүн иш-аракет мүмкүнчүлүгүбүздү жана жүрүм-турум аракеттерибизди акылыбызда тең салмактайбыз.

Жашоонун маңызын табуу концепциясы жашоонун маңызын түшүнүү жөндөмдүүлүгүнө шайкеш базалык инсандык мүнөздөмө катары белгиленери Д.А. Леонтьев тарабынан иштелип чыккан. Жашоонун маңызын табуу, жашоонун маңызы өзүнүн оптималдуу функциясын аткарууда, инсанды позитивдүү өнүктүрүүгө түрткү бериши керек. В.Э.Чудновский боюнча – бул көрүнүш инсанды калыптандырууга багыттоонун жогорку деңгээли, ошол эле кезде, инсандык өзгөчөлүктүн ролун өзгөчө бөлүп көрсөтүү менен, маңызды жаратуудагы субъектин өзүнүн активдүүлүк ролуна негизги маани берилет.

Жашоонун маңызын табуунун контекстинде инсандын өзгөчөлүгүнүн теориялык негизин түшүнүүдө чет элдик (А. Адлер, К.Г. Юнг, К. Левин, К. Роджерс, А. Маслоу В. Франкл), орус (А.Г. Асмолов, Л.С. Выготский, К.А. Абульханова-Славская, Б.Г. Ананьев, Б.С.Б ратусь, А.Н. Леонтьев, Д.А. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн, В.Э. Чудновский) жана ата мекендик авторлордун (А.А. Брудный, Н.А. Багдасарова, В.П. Иванова, Ч.А. Шакеева, К.Д. Добаев, А.А. Чазова, Н.А. Ахметова, Т.А. Конурбаев) иши кызмат кылды.

Жашоонун маңызын табуунун базалык структуралык компоненти катары *баалуулук багыттары* алдыга чыгат. Баалуулуктардын жеке системасы жана инсандын максаты, жашоо кечирүүсүнө негиз салуучу катары инсан тарабынан тандалган жашоонун маңызын табуусу түзөт. Баалуулуктардын 3 тобу: *чыгармачылык баалуулуктары* (аларды ишке ашыруунун негизги жолу катары адам өзүнүн ишине инсан катары эмне кошумча кошо ала турган эмгек эсептелет), *санаркоонун баалуулуктары* (сүйүү, башка адамды түшүнүүнүн ыкмасы катары, анын маңызынын түбүнө сүнгүп кирет, ал адамдын жашоосуна маңыз берет) жана *мамиленин баалуулуктары* (индивид адамдардын

мамилесинде ансамбль катары аткарат) адам жашоосун түшүнүүгө мүмкүндүк берет (В. Франкл).

Жашоонун маңызы уникалдуу, ар бир адамда өзүнчө, жалгыз эмес, бирок баалуулук катары универсалдуу маңыздар бар. Инсандык баалуулуктун түбү маданиятта кездешкен туруктуу маңыздын жаралышынын булагы (салттуу жаралат: мотивден максатка жана ишмердүүлүктүн шартына) катары алдыга чыгат. Бардык эле адамдардын жашоосу объективдүү маңызга ээ, бирок алар тарабынан бардык учурда эле баамдала бербейт. Жашоонун маңызынын индикатору жашоонун максатын, жашоонун каныккандыгын, өзүн өркүндөтүүгө канааттандык жана инсандын өзүнүн жашоосундагы окуяларды башкарууга, аларга активдүү кийлигише алууга жөндөмдүү деп мүнөздөлгөн (В.Н. Дружинин, В.С. Котляков, Т.Н. Березина), жашоо позициясынын активдүүлүгү катары кароого боло турган локус көзөмөлү катары чыгат.

Жашоонун маңызын табуунун жаралышы жана өнүгүшү үчүн жагымдуу “психологиялык өзөк” “инсандык пайдубалда” турат, т.а., баалуулук багытын гана аныктабастан, инсандык позиция менен шайкеш ой жүгүртүү ыкмасына таасир этүү аркылуу бардык жол менен мурунку инсанды өнүктүрүүгө даярдайт.

Оптимальдуу жашоо маңызынын түптөлүшү үчүн сензитивдик жаш, студенттик курак болуп эсептелет, бирок бул курактын мезгилдик перспективасы: өткөн чак аз, татаал көйгөйдү чечүүдө тажрыйба жок, азыркы мезгил (бул курак максималисттер болот) көп, келечекти ар дайым эле реалдуу карабайт. В.Э. Чудновский жаш куракты дисгармониялуу, бирок сапаттуу жылыш болуп, инсандык жактан жетилип убакыттын өтүшү менен ал алсызданат деп эсептейт.

Студенттик курак – бул жашоодон өз ордун издөө, анын маңызын табуу, ал эми баалуулук студенттин инсанга багытталышын көзөмөлдөп, окуу ишмердүүлүгүнүн мотивин жана максатын аныктайт. Коом ар кандай баалуулуктарды сунуштайт, алар көп, аларга барчу жолдор индивидуалдуу жана адам өзү тандайт, студент дагы өзү тандайт. Аталган курак анын туруктуу касиети катары, балдардын жана кыздардын инсан болуп калыптанышына, баалуулук багыттарынын калыптануусуна таасир эткен негизги мезгил болуп эсептелет. Бул курактын этабында инсандын алдында өзүнүн жашоосуна байланыштуу өз алдынча чечимдерди кабыл алуу талабы көбүнчө реалдуу боло баштайт. Келечектин образы инсан болуп калыптануунун мүнөздөмөсү катары чыгат, анткени жаш адамдын ийгиликтүү социализациясынын көрсөткүчү катары анын жашоо пландарынын түптөлүшү эсептелет (Волович, Головаха ж.б.) жана дал ушул көрсөткүч сөз жок өзүнүн келечеги жөнүндө элестөөсүнө байланышкан, социалдык статусунун өзгөрүшүнө даяр, өзүнүн кесиптик жолун жана баалуулук багыттарын тандаган студент үчүн өтө маанилүү.

Көпчүлүк учурда баалуулуктар жана жашоонун багытын табуусун изилдөөнүн бардык көйгөйлөрү студенттик куракта өзүнчө каралат (Е.С.

Волков, С.В. Мерзлякова, Г.С. Голушкова, А.С. Мичкина, С.А. Черемных, Т.В. Васильева, Н.Э. Касаткина, О.В. Маслова), бирок жашоонун багытын табуу контекстинде баалуулукту изилдөөчү бир катар окумуштуулар (В.Э. Чудновский, Г.А. Вайзер, К.В. Карпинский, Т.В. Максимова, Е.В. Мартынова, Н.О. Леоненко, Н.А. Ахметова ж.б.) бар. Бул авторлордун изилдөөлөрү бирдиктүү системага – инсандын баалуулук-маңызына бириктирилген бул феномендерде бөлүнгүс бирдикти көрсөтөт. В.Э.Чудиновскийдин оюу боюнча, бул бирдиктеги өзөктүн ролу нравалык компонентти аткарат.

Жаштыктагы *жетектөөчү ишмердүүлүк* окуу-кесиптик болуп эсептелет (А.Б. Эльконин жана А.Н. Леонтьев), ошол эле кезде, андан аркы билим алуу жана өзүн өнүктүрүү аркылуу өз алдынча жошоого даярдоо жана өзүн аныктоо менен байланышкан борбордук орунду мотив ээлейт. Студенттин ишмердүүлүгү үчүн максат менен байланышкан жана маңыздык билим берүүнүн функционалдык элементи катары калыптанган мотив катары чыгуучу кесиптик билимге ээлик кылган студенттик ишмердүүлүк үчүн инсандык маңызга ээ болуу кесип менен шартташат. Ошол эле кезде максатты логикалык кабылдоо жетишсиз, аны ичте кабыл алуу зарыл. Инсандык маңыз – ар кандай ишмердүүлүктүн түрлөрүндө субъективдүү мааниге ээ максаттардын системасы менен билим окуунун мотиви катары билим мотивге айланган окуу-кесиптик ишмердүүлүктө зарыл болгон психологиялык шарт.

Бул окутуунун максатын маалыматтуулуктан өнүктүрүүгө багыттоону, билимдик-алыстоо деңгээлинен инсандык-баалуулук мазмунун киргизүүнү, авторитардык-унификацияланган окутуу формасын демократтык-варианттык маңызга айлантуу үчүн окуу процессине киргизүүнү талап кылат. Азыркы күндө өзгөчө кызыгууну окуу ишмердүүлүгүндөгү маңызды жаратуучу механизмдерди таап чыгуу туудурууда, бул маңыздык дидактика деп аталган багытты (И.В. Абакумова, П.Н. Ермаков, В.Т. Фоменко, 2004, 2005) пайда кылды.

Заманбап билим берүү системасы негизги көңүлдү билим тарабына (билимди өткөрүп берүү, текшерүү жана бекемдөө) бурат, ал эми “руханий тарабы анын маңызынын күчүндө” чагылдырылган (А.А. Брудный боюнча) студенттерди инсандыкка даярдоо, инсандык сапатын өнүктүрүү, жогорку окуу жайларынын билим берүү чегинен сырт калып жатат, ал эми инсан жана маңыз өз ара детерминацияланган мүнөздү алып жүрөт. Келечектин кесип ээлерин даярдоодогу бир тараптуулук заманбап жогорку окуу жайлардагы негизги кемчилик экендигин көптөгөн окумуштуулар белгилешет, студенттик курак – бул жашоонун оптималдуу маңызын активдүү издөө, өзүнүн жашоосундагы “негизги сызыкты” тандоо мезгили экендигине карабай, инсандык сапаттын өнүгүшүнө жана өзгөчө инсандын фундаменталдык негизинин калыптанышына, анын жашоонун маңызын таануусуна көңүл бурулбай келет. Студенттерди кесипке даярдоо процессинде өзүнүн жашоо маңызына ээ болуунун конкреттүү жолу, анын тагдырын түзүүдөгү болгон салым катары каралышы зарыл.

Чыныгы жашоонун маңызын табууну калыптандыруу инсандын жашоосунун бардык мейкиндигин жана максаттан алысыраак багытынын таянычын болжолдойт.

Жөнгө салынган кесиптик Мен – концепциясында өзүнүн өзгөчөлүгүнө ээ болгон студенттин жеке өздүгүндө “туруктуу маңыздын жаралуусу” катары алдыга чыгуучу, Мендин интегралдык үлгүсүнүн ортосунда тыгыз өз ара байланыш жүрөт. Маңыздын жаралуусунун булагы болуп (В. Франкл, Д.А. Леонтьев, К. Роджерс, Н.Е. Щуркова, П.Н. Ермакова ж.б.) кээ бир белгилүү шартта инсандын маңызынын жаралуусун кеңейткен курчап турган реалдуулук, потенциалдуу маңызды алып жүргөн, жашоонун зарылдыгын чагылдыруучу жана маңыздын актуалдуу мамилеси менен байланышкан, студенттин жашоо, анын мамилесинин дүйнөсү эсептелет.

«Студенттердин инсандык өзгөчөлүгүн изилдөөнүн методологиясы студенттердин жашоонун маңызын табууну өнүктүрүүнүн булагы катары» аттуу 2- бап. Бул бөлүмдө изилдөөнүн объектиси менен предмети төмөнкүдөй аныкталды:

Изилдөөнүн объектиси: инсандын жашоо маңызын табуу жагдайларынын жыйындысы жана адам ишмердүүлүгүнүн функционалдык бүтүндүгү катары.

Изилдөөнүн предмети: студенттердин инсандык өзгөчөлүгү жашоонун маңызын табууну өнүктүрүүнүн фундаменти катары.

Изилдөөдө жашоонун маңызын табууну комплекстүү, көп компоненттүү система, инсандын акыл сезиминин процедурасы катары кароого мүмкүндүк берген, маңыздын пайда болуусун инсандын акыл сезиминин процедурасы катары ачкан методологиялык жолдордун, принциптердин комплекси колдонулду.

Жашоонун маңызын табууну изилдөөнүн негизги ыкмаларынын бири болуп Л.С. Выготскийдин ишинде берилген классикалык эмес ыкма эсептелет. Анын концепциясы аң-сезимди идея аркылуу динамикалык анализдөөгө негизделген, аң-сезим жалпысынан маңыздык түзүлүшкө ээ. Маңыздын жаралышы – бул аң-сезимдин иши. А.Н. Леонтьев айткандай: “Маңыздын көйгөйү бул аң-сезимдин көйгөйү. Ал психологиянын “арфметикасы” багытына гана эмес, “анын жогорку математика” багытына да тиешелүү болот”.

Азыркы күндө «маңыз» феноменине илимий планда аныктамасы аз изилденген жана татаал болуп эсептелет, анткени маңыз түшүнүгүнүн артында маанилештик дефиницияга жол берген, ар кандай форманы кабыл алган жана ар кандай психологиялык натыйжаларда көрүнгөн, татаал жана көп деңгээлдүү маңыздык реалдуулук катылып жатат. Дисциплина аралык көйгөй болуу менен, ал өз кезегинде ар дайым эле бири-бири менен макул боло берген, теориялык концепциялардын ири көп түрдүүлүгүн жараткан аны чечүүнүн көптөгөн жолуна ээ. Аны философия-психологиялык түшүнүүнүн жогорку планкасын М. Бахтин, Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн, В. Франкл, Г.Г. Шпет ж.б.

иши аныктаган. Л. Бинсвангердин жашоо дүйнөсү, К. Левиндин – жашоо мейкиндиги, А. Адлердин – максат маңыздуу детерминация жана М. Бахтиндин – маңызды жаратуучу реалдуулуктун өзгөчө сырткы жана ички диалогу жөнүндөгү түшүнүктөрү маанилүү ролду ойногон. Адамдын психологиялык реалдуулугу бир да, ал турсун эң татаал жана терең теорияны камтыбайт.

Д.А. Леонтьевдин ою боюнча классикалык эмес ыкма (2005), гуманитардык парадигма менен маанилешет жана 2 өзөктүү компонентке таянат: биринчиден, адам маданий объект катары, адамды социалдык-тарыхый, маданий контекстте кароо; экинчиден, инсан активдүү субъект, өзүн жаратуучу, өзүн кубаттоочу катары чыгат. Психикалык реалдуулук бир гана конкреттүү адамда эле эмес, адам өзүнүн жашоо дүйнөсү үчүн материалды калып алган материалдык жана руханий маданияттын (персонализация) объектеринде жашайт. Аталган маданий-тарыхый ыкма жеке дүйнөлүк адам жана маданий дүйнөнүн карым-катышын эске алат. Бул багытта жашоонун маңызын В.Франкл (1990) анын субъективдүү конструкт, жашоонун максаты, максаттын үлгүсү менен окшоштуруп түшүнүү менен карайт.

Аталган теманы ансыз кароо татаал болгон дагы 2 принцип бар: алар С.Л. Рубинштейндин психологиясына киргизилген, аң-сезимди анын ишмердүүлүгү аркылуу (өтмө) кароо менен изилдөөгө мүмкүн болуп көрүнгөн, *аң-сезимдин жана ишмердүүлүктүн принцип биримдиги*. Мындан сырткары, ал инсандын аң-сезимдин жана ишмердүүлүктүн субъекти катары ролун аныктоосун ачкан. А.Н. Леонтьев (1983) боюнча адамдын психикалык өнүгүүсү – бул анын ишмердүүлүгүнүн калыптанышы, өз ишмердүүлүгүнүн, аң-сезиминин жана инсандык өнүгүшү жана албетте – өнүгүү принциби. Маңыздык тармагы, бардык психикалык жаралуудай эле, өнүгүү этабында турат жана бул адамдын бүтүндөй өмүрүндө алардын ортосундагы жана дүйнөдөгү өз ара карым-катыш процессинде жүрөт. Өнүгүү принциби онтогенезистин маңыздык акыл эсинде калыптануунун кандай жүргөнүн түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Изилдөөнү тандоо негиздери. Дал ушул жаштык куракта жаш адамдын өздүгү толук кандуу калыптануусуна түрткү берген жана анын жашоо жолун аныктаган жашоонун маңызын табуунун калыптануусу жүрөт, изилдөөдө ушул курактык топтун өкүлдөрү катары студенттер катышты. Изилдөөнүн субъектисинин тандалышы аталган курактын өзгөчөлүгүнө негизделген: 1) иденттүүлүк кризиси (Э. Эриксон); 2) “жеке жашоосуна автор катары калыптануу” мезгили (В.И. Слободчиков, Е.И. Исаев); окуу-кесиптик ишмердүүлүктүн жетектөөчүсү (Д.Б. Эльконин, А.Н. Леонтьев); өз аң сезимин (рефлексияны өнүктүрүү, өзүн аңдоо) жана кесиптик компетенттүүлүктү керектөөнү өнүктүрүү (Н.С. Пряжников); психикалык функциянын өнүктүрүүнүн эң жогорку мүмкүнчүлүктөр мезгили, теориялык билимдерге кызыгуунун жана алардын практикалык кесиптик колдонуунун, жогорку социалдык активдүүлүктүн жана инсандык өзүн аныктоонун гүлдөө мезгили.

Изилдөөнүн этаптары. Теориялык I этап (201-2013) – изилдөөнүн көйгөйлөрү боюнча илимий адабияттарды теориялык анализдөө жүргүзүлдү жана көйгөйдүн заманбап абалына баа берилди: изилдөөнүн негизги багыттары аныкталды, изилдөөнүн максаты, милдеттери, божомолу түзүлдү; түшүнүк аппараттары такталды.

II этап (2014–2015) – негизги тандоолор аныкталды, изилдөөнүн адекваттуу максаты, психологиялык инструментарийи тандалды, эксперименталдык изилдөөнүн программасы иштелип чыкты, негизги методдун натыйжалуулугун аныктоо жана максатты тандоого пилоттук изилдөөлөр жүргүзүлдү.

III этап (2016–2017) – психодиагностикалык изилдөөлөр жүргүзүлдү, эмпирикалык маалыматтар чогултулду.

IV этап (2018–2019) – алынган маалыматтар тандоодон өтүп, анализденди, изилдөөнүн жыйынтыктары системага салынып, жалпыланды. Жашоонун маңызын табуунун калыптандыруу процессинин психология-педагогикалык шарттары иликтенди, аларды калыптандыруунун механизми табылды, практикалык сунуштар жана корутундулар түзүлдү.

“Студенттердин психологиялык өзгөчөлүгүн эмпирикалык изилдөө жашоонун маңызын өнүктүрүүнүн фундаменти катары” деген 3-бапта негизги божомолду текшерүү ишке ашты. Тажрыйбалык изилдөөнүн максаты жашоонун маңызын табууну калыптандыруу жана өнүктүрүүгө таасир берүүчү студенттердин жеке өзгөчөлүгүн таап чыгуу болгон.

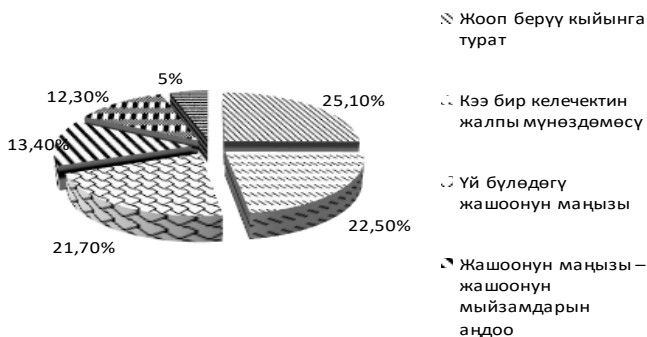
Изилдөө программасы студенттердин жашоонун багытын табуу өзгөчөлүгүн түшүнүү үчүн, методиканын прогноздук баалуулугун текшерүү максатында, пилоттук изилдөөнү жүргүзүүнү божомолдогон. “Менин жашоомдун маңызы эмнеде?” дил баяны, М. Рокичтин “Баалуулук багыттары” методикасы жана ЖМТ колдонулду. Кесиптик багыттары боюнча топторго бөлүндү, методиканын жыйынтыгы эч кандай айырмачылыкты тапкан жок жана тажрыйбанын негизги бөлүгүндө аталган параметрди эске албоо чечими чыкты. М.Рокичтин “Баалуулук багыттары” методикасы көп сандаган баалуулуктарды карайт, бирок ишмердүүлүккө байланыштуу баалуулуктарды чагылдырбайт, ал эми ишмердүүлүк (ал эми студенттерде бул окуу ишмердүүлүгү) биз тараптан жашоо кечирүүнүн формасы жана инсандын өзүн көрсөтүүсү деп кабыл алынат, ошондуктан аны “Жашоонун баалуулуктарынын морфологиялык тести” методикасына (В.Ф. Сопов, Л.В. Карпушина) алмаштыруу чечими кабыл алынган, анткени, ал жашоонун тармактарынын көпчүлүгүн, анын ичинде окууну анализдөөгө мүмкүндүк берет.

Жашоонун маңызы жөнүндө темадагы дил баянды изилденип жаткан өзгөрүүлөр менен өз ара байланышын өлчөөгө мүмкүндүк берген, анкетага алмаштыруу чечими кабыл алынган, ошондой эле, дил баяндын жардамы менен алынган маалыматтарды тактоо жана кеңейтүү зарыл, анткени көптөрү ал жөнүндө (жашоонун маңызы) ойлонбогон болуп чыкты. *“Биз ар дайым*

маңызды издейбиз, бирок дайыма эле таба бербейбиз. Мүмкүн, ал дүйнө абдан кенендиктен болушу мүмкүн, биз анда өзүбүздү эч кимге кереги жоктой сезебиз жана өзүбүздүн максаттарды ишке ашыруудан коркобуз, анткени ал бизге эч нерсе бере албасын билебиз” “Биз – алсыз затпыз..., ах, кандай гана өкүнүчтүү, биз бүгүн жөн гана жашоо кечиребиз, а жашабайбыз”, же “Жашоонун маңызы? Мен өзүмдө болбогон нерсе жөнүндө кантип айтам? Адамдар аны өзү үчүн ойдон чыгарып алат жана көпчүлүгүндө ал бар. Ал эми мен, эмне ойлоп чыгарымды билбейм. Чынын айтканда адам өзүн кереги жок сезип жашоосу азап...”, дагы “Биз өлүш үчүн жашайбыз”,..”Жашоонун маңызы анын маңызсыздыгында”. “Эгер мага бул дил баянды карыган кезде жаздырса, өзүмдүн жашоомдун маңызын милдеттүү түрдө жаза алмакмын, ал эми азырынча жалпысынан гана айта алам. Азырынча бактылуу жана туура жашаганга аракет кылам...”

Сурамжылоонун жыйынтыгы. Ал студенттердин жашоонун маңызын түшүнүүсүн аныктоо пландалгандыктан, топко бөлүнбөстөн (270 катышуучу) өткөрүлдү. Диаграммада (1-сүр.) жашоонун маңызын эмнеден көрөт – деген башкы суроого студенттердин жообунун жыйынтыгы берилген. Жооптордун анализи студенттерде убакыттын перспективасын: өткөн, азыркы, келечекти эсепке алуу менен өзүнүн жашоо ишмердүүлүгүнүн бардык тармагынын феноменин элестетүүнү жайылтуу үчүн, жетиштүү деңгээлде жалпылашкан түшүнүк жок экендигин көрсөттү.

Жашоонун маңызына ээлик кылган адамда кандай жеке сапаттар болушу керек» деген башка маанилүү суроо студенттер үчүн татаал болду. Алар адамдын мүнөз же жүрүм-турум мүнөздөмөсүнө байланышкан ар кандай өзгөчөлүктөрдү (туруктуулук, эмгекти сүйүү, максатка жетүүгө аракет кылуу,...) көрсөтүштү. Жалпысынан анкетанын жоопторунун анализи аталган курактагы инсандын маңыздык тармагынын жетишсиз калыптангандыгын, рефлексиялык процесстердин начар өнүккөндүгүн көрсөттү (**1-сүрөттү караңыз**).

1-сүрөт. Студенттердин жашоонун маңызы жөнүндөгү түшүнүгү

Тажрыйбалык топторду бөлүү үчүн негиз болуп Д.А. Леонтьевдин “Жашоонун маңызын табуу” тести кызмат кылды. Тандоо студенттердин жашоону жалпы түшүнүү шкаласы боюнча эки топко бөлүндү: 113 студент ортоку (1-топ ЭГ-1) жана 157 студент жогорку деңгээлде (2-топ – ЭГ-2). Жашоонун маңызын табуунун деңгээли төмөнкү студенттер аз санда болгондуктан алар тандоодон чыгарылды. Калган методикалар ушундай жол менен топко бөлүүнүн негизинде жүргүзүлдү. Жашоонун маңызын табуунун методикасынын ортоңку көрсөткүчүн салыштыруу 1ден көп кездешет жана статистикалык жактан бардык шкала боюнча мааниге ээ. Салыштырма анализ: максатка умтулуу мүнөздөмөсү катары *Жашоонун максаты* шкаласы боюнча ($p < 0,05$ те $U = 2503$), *Жашоо процесси* шкаласы боюнча ($p < 0,05$ те $U = 2491$) жогорку көрсөткүчтү көрсөтүү, мындан ЭГ-2 тобунун студенттери өзүнүн жашоо процессин кызыктуу, эмоционалдык каныккан жана маңызга толгон деп кабыл аларын түшүнүүгө болот. Локус көзөмөл – МЕН шкаласы боюнча ($p < 0,05$ те $U = 1884$, *Жыйынтык* шкаласында ($p < 0,05$ те $U = 2358,5$) ЭГ-2 тобунун студенттери өзүнүн жашоо кечирген бөлүгү абдан продуктивдүү жана маңыздуу болгон деп эсептерин, ал эми ЭГ-1 тобунун студенттеринин бул жөнүндө көз карашы толук калыптана элек экендигин алынган маалыматтар күбөлөйт. Локус көзөмөл – жашоо шкаласы боюнча ($p < 0,05$ те $U = 2038,5$) ЭГ-2 тобунун студенттери ЭГ-1 тобуна салыштырмалуу жыйынтыгы дагы жогору.

В.М. Мельникова, Л.Т. Ямпольскийдин «Психодиагностикалык тест (ПДТ) – көп факторлуу инсандык сурамжылоо» (таб. 1).

1-таблица – Жашоонун маңызын табуунун ортоңку (ЭГ-1) жана жогорку (ЭГ-2) сыноого салынган ПДТ методкасынын көрсөткүчүнүн орточо мааниси

Шкалалар	ЭГ-1 (n=113)	ЭГ-2 (n=157)	Критер. Манна- Уитни U	Маанилик деңгээл T
	Орточо мааниси	Орточо мааниси		
Невротизм	11,43	10,57	7782	$p > 0,05$
Психотизм	11,05	9,66	7143	$p < 0,05$
Депрессия	12,89	10,87	6200,5	$p < 0,05$
Уялчаактык	9,79	10,54	7471,5	$p < 0,05$
Чыйрактык	5,27	5,67	7979,5	$p > 0,05$
Жалпы активдүүлүк.	7,54	8,2	7646,5	$p < 0,05$
Тартынчаактык	7,28	5,91	6686	$p < 0,05$
Мамилечилдик	5,27	6,01	7118	$p < 0,05$

Салыштырма анализ көрсөткөндөй, методиканын шкаласы боюнча студенттерде жашоонун багытын табуунун ар кандай деңгээлинде статистикалык мааниге ээ айырмачылык болот (1-таб.) ЭГ-1 тобунун студенттеринде (Жашоонун маңызын табуунун ортоңку деңгээли менен) төмөнкү шкалалар боюнча жогорку көрсөткүчтөр байкалды: *Психотизм* ($p<0,05$ те $U=7143$), *Депрессия* ($p<0,05$ те $U=6200,5$), *Тартынчаактык* ($p<0,05$ те $U=6686$), *Психикалык токтоно албастык* ($p<0,05$ те $U=7079$), *Интраверсия* ($p<0,05$ те $U=6595$).

Аталаган топтун студенттери сыноого кез келгенде өзүнө ишенбеген, тынчсызданган, демейде оор санаа тарткан экендигин болжолдоого болот. ЭГ-2 тобунун студенттеринде жашоонун маңызын табууда шкала боюнча жогорку көрсөткүч: *Уялчаактык* ($p<0,05$ те $U=7471,5$), жалпы активдүүлүк ($p<0,05$ те $U=7646,5$), *Мамилечилдик* ($p<0,05$ те $U=7118$) байкалды.

Бул аталган топтун студенттери жашоону сүйгөн, кандай гана адам болбосун достук мамилени куруп кете алган студенттер экендигин күбөлөйт. Бузууга эмес, курууга умтулгандыгы айырмалап турат. Демилгечил, уюштургуч жөндөмдүүлүккө жана лидерлик сапатка ээ.

«Инсандын базалык маңыздык багытын аныктоонун ыкмасы» методикасынын жыйынтыгы (А.Д. Ишков, Н.Г. Милорадова). Эки топтун тең салыштырма анализинин орточо мааниси 4 шкаласы боюнча статистикалык мааниге ээ айырмачылык бар экендигин көрсөттү (2- таблица).

2-таблица – Жашоонун маңызын табуунун ар кандай деңгээлиндеги студенттердин БСУ методикасынын шкаласы боюнча орточо мааниси

Шкалалар	ЭГ-1 (n=113)	ЭГ-2 (n=157)	Манна Уитни Критерийи U	Маанилик деңгээли t
	Орточо мааниси	Орточо мааниси		
1-шкала	7,8	7	7157,5	$p<0,05$
2-шкала	7,1	6,3	7227,5	$p<0,05$
3-шкала	6,8	6,1	7609,5	$p<0,05$
4-шкала	6,8	6,6	8437,5	$p>0,05$
5-шкала	6,6	6,1	7900,5	$p>0,05$
6-шкала	7,9	8	8340	$p>0,05$
7-шкала	6,9	6,4	7625,5	$p<0,05$

Эскертүү: 1 – «Вербалдык көз карандылык»; 2 – «Эмоционалдык көз карандылык»; 3 – «Ийгиликке жетүүгө көз карандылык»; 4 – «Өзүнө талап коё билүүчүлүк»; 5 – «Башкаларга талап коё билүү»; 6 – «Башкалар үчүн жоопкерчилик»; 7 – «Өзүнө болгон жоопкерчилик».

Эки топтун тең салыштырма анализинин орточо мааниси 4 шкаласы боюнча статистикалык мааниге ээ айырмачылык бар экендигин көрсөттү. Бул көрсөткүчтөр ЭГ-1 тобунда ЭГ-2 тобуна караганда жогору. (2-таблица); 1-шкала боюнча – *Вербалдык көз карандылык* ($p < 0,05$ те $U = 7157,5$), *Эмоционалдык өз карандылык* (2-шкала) ($p < 0,05$ те $U = 7227,5$), бул жакын адамдары тарабынан эмоционалдык колдоо зарыл дегенди түшүндүрөт. *Ийгиликке көз карандылык* – 3-шкаласы боюнча ($p < 0,05$ те $U = 7609,5$), жана *Өзүнө болгон жоопкерчилик* – 7-шкала боюнча биринчи топто да ($p < 0,05$ те $U = 7625,5$) ачыгыраак көрүнөт. Калган шкалалар боюнча статистикалык мааниге ээ айырмачылык байкалган жок.

Базалык маңыздык түшүнүктө негативдүү компоненттер басымдуулук кылат (7-шкаладан башка). Маңыздык түшүнүктүн калыптануусу негизинен чачкын, кырдаалдык мүнөздү алып жүрөт. Негативдүү маңыздык түшүнүктөрдү башкача түшүнүү жана алардын адекваттуулукка чаташтырууга багытталган түзөтүүчү иштер зарыл. Маңыздык жөнгө салуу ишмердүүлүгүнүн жана жүрүм-турумунун өтө жогорку деңгээлине өтүүдө студенттердин баалуулук багыттарынын өзгөрүшү жүрүшү мүмкүн.

Дж. Роттердин «Субъективдик көзөмөлдүн деңгээлин аныктоо (СКД)» методикасынын жыйынтыгы (Е.Ф. Бажин, Е.А. Голынкина, Л.М. Эткин ж.б. адаптациялоо). Салыштырма анализ топтор арасындагы статистикалык айырмачылык табылбагандыгын көрсөттү. Өзгөчөлүгү студенттерде бардык шкала боюнча экстерналдык локус көзөмөлү үстөмдүк кылганында. Адамдын бир мезгилдеги локууска ыклас коюшу катаалдык жана коңшу локустар менен чекти кесип өтпөшү менен түшүндүрүлөт, ошондой эле, объективдик реалдуулукту адекваттуу андоо мүмкүн эмес экендигине алып барат. Көбүрөөк үй бүлө, инсандар ортосундагы мамиле, ийгиликке жетүү, жолу болбостук тармактары иретке келтирүүгө муктаж.

О.И. Мотковдун «Жашоо образы» методикасынын жыйынтыгы. Салыштырма анализ көрсөтмөлүү топтордо статистикалык мааниге ээ болгон айырма бар экендигин көрсөттү. *Кызыкчылыктардын гармониялуу күчү (Ги)* деңгээлинин шкаласы боюнча ($X^2 = 14,99$ при $p < 0,05$) ЭГ-1 тобунун студенттеринде ушул эле көрсөткүч боюнча ЭГ-2 тобунун студенттерине караганда жогорку көрсөткүч байкалды. ЭГ-1 тобунун студенттеринде каалоо менен аны жүрүм-турумунда ишке ашыруунун деңгээлинин ортосундагы ички конфликт үчүн потенциалдуу негизди жараткан, татаал ишке ашырылуучу жогорку тырышуу бар экендигин болжолдоого болот.

В.Ф. Сопов, Л.В. Карпушинанын «Жашоонун баалуулуктарынын морфологиялык тести» (ЖБМТ) методикасынын жыйынтыгы. Студенттердин жашоо баалуулугун анализдөөдө *Креативдүүлүк* сыяктуу жашоо баалуулугу мааниге ээ болгон айырмачылыкта болду. Жашоонун баалуулуктарын табуунун орточо деңгээли боюнча ЭГ-2 тобунун студенттеринин көрсөткүчтөрү ($p < 0,05$ те $U = 3162,5$) ЭГ-1 тобунун студенттерине караганда бир топ жогору болду. Муну менен студенттердин өзүнүн

чыгармачылык жөндөмдүүлүгүн ишке ашырууга аракеттенүүсүн, стереотиптерден баш тартууну, окуучу жаңы дисциплинаны табуу каалоосун айтууга болот. *Ийгиликке жетүү* баалуулук шкаласы боюнча көрсөткүч ($p < 0,05$ те $U = 3095$) ЭГ-2 тобунун студенттеринде дагы жогору, бул ишмердүүлүктүн кайсы түрү болбосун сезилерлик ийгиликке жана конкреттүү жыйынтыкка жетүү аракети студенттерде пайда болгонунан кабар берет.

Анализдердин жыйынтыгы жаш куракта инсандын баалуулук-маңыздык багыттары болоорун, бул ойду бекемдөө үчүн кесипке ээ болуу эмес, анын реалдуу ийгиликтерин, жогорку билим алууга болгон багытын көрсөттү. Жашоонун маңызын табууну өнүктүрүүнүн деңгээли жогору ЭГ-2 тобунун студенттери көбүрөөк руханий-адеп-ахлактык, гуманисттик баалуулукка (өзүн өнүктүрүү, руханий канааттануу) багытталган, ал эми жашоо маңызын табууну өнүктүрүүнүн ортоңку деңгээлиндеги (ЭГ-1) студенттерде парагматикалык баалуулуктар (биринчи орунда материалдык баалуулук) актуалдашкан. Инсанды өнүктүрүүгө багытталгандык алар үчүн кайсы баалуулук жетектөөчү орунда экендиги менен аныкталат.

Айылдык жана шаардык студенттердин жашоонун маңызын табуу жана баалуулуктары боюнча салыштырма анализ. Бишкек шаарынын окуу жайларындагы 17-18 жаш курактагы бир гана 1-курстун студенттери түзгөн, тандамал студенттерге жүргүзүлдү. Жалпы тандамал изилдөө 179 студентти (78 – айылдык, андан ары топто (АС) жана 101 шаардык, шайкештикти (ШС)) түздү. Көпчүлүк 1-курстар Чүй өрөөнүнүн айылдарынан, ошондой эле, алыскы айылдардан келгендер да болду. Жашоонун маңызын табуу деңгээли жогорку СС жана ГС топторунда бир канча шкала: *Өзүн өнүктүрүү баалуулугу* ($p < 0,05$ те $t = 1,91$), *Коомдук жашоо* ($p < 0,05$ те $t = 1,87$) жана ГС үчүн маанилүү *Үй бүлө* ($p < 0,05$ те $t = 1,82$) - СС боюнча айырмачылык сезилерлик экенинин таап чыкты. Тенденциянын деңгээлинин айырмасы эки баалуулукка карата: *Руханий канааттануу* жана *Креативдүүлүк* ($p < 0,10$ до $t = -1,69$) табылды. 3-курста жашоонун маңызын табуу жана баалуулуктун айырмачылыгына, айырмачылыгы тең көрсөткүчтү көрсөткөн ошол эле эки топтун студенттерине салыштырма анализ жүргүзүлдү.

Корреляциондук анализдин жыйынтыгы. Кээ бир кырдаалдык-спецификалык көрсөткүчтөрдүн ортосундагы өз ара байланышты табуу үчүн корреляциялык анализ жүргүздүк. Анализ жашоо баалуулугу жана тармагынын маңыздык базалык түшүнүгүнүн өзгөчөлүгүнүн ортосундагы өз ара байланыш системасын таап чыкты. Аталган анализ 6-шкала – *башкаларга жооптуулук* жана *өзүн өнүктүрүү* ($r = 0,342$; $p < 0,01$); *руханий канааттануу* ($r = 0,36$; $p < 0,01$); *креативдүүлүк* ($r = 0,324$; $p < 0,01$); *ийгиликке жетүү* ($r = 0,354$; $p < 0,01$); *индивидуалдуулукту сактоо* ($r = 0,35$; $p < 0,01$); *кесиптик тармак* ($r = 0,303$; $p < 0,01$); *үй бүлө* ($r = 0,332$;) өндү жашоо баалуулуктарынын ортосундагы жакшы байланышты көрсөттү.

Мындай өз ара байланыш инсандын позитивдүү калыптануусу, жашоого канаатануусу жөнүндө күбөлөндүрөт. Алар аң-сезимдүүлүк менен өзүнүн жашоосунун перспективасын калыптандыруунун үстүндө иштейт. Дал ушул негизде жашоонун маңызын издөөгө умтулуу калыптанат. Аталган өз ара байланыш инсандын эрктик жана интеллектуалдык өсүүсүн; коммуникативдик көндүмдүн өнүгүүсүн жана коммуникативдүүлүктүн жакшырышын, сырткы окуялардан жаралбаган өзүнүн психикалык абалын андоо жана рефлексияга жөндөмдүүлүккө ээ болуу, жеке өзүнүн реакциясын башкарууну жеңилдетүү. Бул жашоонун багытын табууну өнүктүрүүнүн жогорку деңгээли менен инсанды мүнөздөөчү предикторлор болуп эсептелет.

Корреляциондук анализ ПДТ методикасы *депрессия* жана жашоонун маңызын табуунун *Процесс* ($r=-0,352$; $p<0,01$); *Жыйынтык* ($r=-0,308$; $p<0,01$); *ЛК – Мен* ($r =-0,327$; $p<0,01$); *жалпы ЖМ* ($r=-0,352$; $p<0,01$) шкалаларынын көрсөткүчүнүн ортосундагы жогорку мааниге ээ болгон тескери байланышты таап чыкты (таб. 3).

3-таблица – ЖМТ жана ПДТ методикаларынын жыйынтыктары боюнча тандоолордун бүтүндүгү үчүн корреляциондук матрица

	Процесс	Жыйынтык	Локус көзөмөл Мен	ОЖ
Депрессия	0,352	0,308	0,327	0,352
	0,01	0,01	0,01	0,01
Психикалык тең салмаксыздык	0,311			
	0,01			
Интроверсия	0,305			
	0,01			

Бул депрессия шкаласы боюнча жогорку көрсөткүчтүү студенттер өзүн күчтүү инсан катарында элестете алышпайт, алар жооптуу чечимди кабыл алууга жөндөмсүз, өзүнө ишенишпейт. Бул студенттер алдыга умтулууда өзүн көзөмөлдөй албай калышат, тынчсызданып, чыңалып, тобокелдик кырдаалдардан качат, т.а., өзүнүн жашоосуна канаатанышпайт. Мындай кырдаалдын узактыгы жагымсыз психологиялык кесепеттерди жаратат жана фрустрациялык чыналуунун көбөйүшүнө алып келиши мүмкүн.

Корреляциондук анализ УСК методикасынын жалпы *интерналдуулук* (Жи) жана жашоонун баалуулугу морфологиялык тестинин *өзүн өнүктүрүү* ($r=0,301$; $p<0,01$) жана *коомдук жашоо* ($r=0,307$; $p<0,01$) шкалаларынын ортосундагы көрсөткүчтүн жогорку мааниге ээ, түз өз ара байланышын таап чыкты (4-табл.).

Аталган корреляциондук байланыш студенттерде дүйнөгө жана маңызды, жашоонун маңызын андоого карата мамилелер системасы абдан позитивдүү.

4-таблица – УСК жана МТЖЦ методикасынын жыйынтыгы боюнча корреляциондук матрица

Шкала	Өзүн өнүктүрүү	Коомдук жашоо
Жалпы интерналдык шкала (Жи)	0,301	0,307
	0,01	0,01

Мындай өз ара байланыш качан студенттер коомдук-саясий жашоо тармагындагы өзүнүн жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө багыттаганда, алар ошол окуяга жана жалпы эле жашоосу кандай болоруна өзүнүн жеке жоопкерчилигин сезерин билдирет. Ошого байланыштуу, жогорку деңгээлдеги жашоону түшүнүү баары менен сүйлөшө алуу мүмкүнчүлүгүн жогорулатат, анткени мындай көз карашта адамдын жашоо маңызы ар дайым коомдо өзүн өнүктүрүү менен байланыштуу.

Диссертациялык изилдөөнүн **жыйынтыгында** божомолду тастыктаган негизги натыйжалар сунушталган жана төмөнкүдөй **корутунду** чыгарылды.

1. “Жашоонун маңызы” түшүнүгү предмет аралык мүнөздү алып жүрөт, негизги мүнөздөмөсү катары инсандын өздүк жашоосун уюштурууга жөндөмдүүлүк эсептелет.

2. Маңыздык калыптануу негизги жана адамдын дүйнөгө, башка адамдарга, өзүнө болгон салыштырма үзгүлтүксүз мамилесин аныктайт.

3. Маңыздык пайда болуунун калыптанышы жана өнүгүшү, студенттерде окуу-кесиптик катары алдыга чыгуучу, алынган билимдин өзү, ишмердүүлүктүн мотиви болгон, кесиптик билим инсандык маңыздын түзүлүүсү жүргөн аң сезимде жана ишмердүүлүктө жаралат. Бул окуу процессине окутуунун максатын маалыматтыктан өнүктүрүүчүлүккө багыттоо, билимдик-ажыроо деңгээлин инсандык-баалуулук мазмуна өткөрүү, авторитардык-унификацияланган окутуу формасын демократиялык-вариативдик маңызга өзгөртүүнү талап кылат.

4. Жашоонун маңызын табуу жөнгө салуу функциясын алып жүрүү менен жүрүм жана ички аң-сезимдин мазмунун уюштуруучу, анын мотивациялык тенденциясына, баалуулук багыттарына, маңыздык түшүнүктөрүнө, инсандык өзгөчөлүгүнө мүнөздүү, көп деңгээлдүү динамикалык жаралуу катары алдыга чыгат.

5. Жашоонун маңызын табуу системалык жашоону түшүнүү, өзүн таануу, өзүн өнүктүрүүгө болгон адамдын жөндөмдүүлүгүн четке каккан, жүрүм-турум сызыгынын ыраатын аныктоо менен, жөнгө салуучу функцияны алып жүргөн, ичинен аң-сезимдин мазмунун уюштуруучу, ага мотивациялык тенденцияларга, баалуулук багыттарга, маңыздык түшүнүктөргө, инсандык өзгөчөлүккө мүнөздүү көп деңгээлдүү динамикалык жаралуу катары алдыга чыгат.

6. Студенттердин жашоонун маңызы жөнүндөгү элестөөсү ар дайым эле даана түшүнүктүү мүнөздү алып жүрбөйт; Жашоонун маңызын табуу структурасы менен үстөмдүк кылган авторитардык (индивидуалдык, эгоисттик,

прагматикалык тенденциялар) жана номиналдык (башкы, негизги маңыз кырдаалдык, мүнөттүк чакан маңыздардын көптүгүнө калканч катары кызмат кылат) болуп эсептелет.

7. Студенттердин жашоонун маңызын табуусун өнүктүрүүнүн пайдубалы катары *креативдүүлүк, өзүндөгү ынсаптуулукту өнүктүрүү, жалпы активдүүлүк, мамилечилдик, башкаларга жооптуулук, интерналдык локус көзөмөл, гуманисттик баалуулук* өндүү сапаттар алдыга чыгат.

Өнүгүүгө тоскоолдук кылган сапат катары *психотизм, депрессия, тартынчаактык, психикалык токтоно албагандык, интроверсия*, ошондой эле *вербалдык өз карандылык, эмоционалдык көз карандылык, ийгиликке жетүүгө көз карандылык* эсептелет.

8. Айылдык студенттердин шаарга миграциясы жана шаардык иденттүүлүктү кабылдашы, жүрүм-турум аркылуу туюнтулат жана студенттин “күзгүлүк Менинде” чагылдырылат.

9. Жашоонун маңызын табуу деңгээли жогору студенттерде жашоонун маңызын табуу методикасынын жашоонун баалуулугу, базалык маңыздык түшүнүк шкалалары, жеке сурамжылоо жана жашоо образынын бардык шкалаларында студенттердин жашоо багытын табуунун инсандык пайдубалын жаратуучу, көптөгөн жана тыгыз корреляциондук байланыштар байкалган.

Жашоонун маңызын табуунун ортоңку деңгээлиндеги топто бардык методика боюнча көптөгөн терс корреляциялык байланыштар табылды, бул жашоонун маңызын табууну өнүктүрүү үчүн бутаны табууга мүмкүндүк берди.

Жашоонун маңызын табуу боюнча илимий изденүүнүн кийинки **перспективасы**, биздин көз карашыбызда, төмөнкүлөрдү дагы тереңден изилдөөнү талап кылат:

– жашоонун маңызын табууну калыптандыруунун натыйжалуулугун камсыздоочу, студенттердин базалык инсандык өзгөчөлүгүнө түзөтүүлөрдү киргизүүгө багытталган психикалык-педагогикалык программаны иштеп чыгууну;

– гендердик, улуттук-маданий, урбанисттик өзгөчөлүгүн камтыган билим берүү процессинин ар кандай тепкичинде, маңыздык билим берүүнү, анын ичинде, жашоонун маңызын табуунун өнүгүшүн тажрыйбалык-эпирикалык текшерүүнү.

Изилдөөнүн жүргүзүлүшү төмөнкүдөй **сунуштарды** айтканга мүмкүндүк берди:

Диссертациялык изилдөө төмөнкүлөрдө пайдаланылышы мүмкүн:

– студенттердин курстук жана дипломдук иштерди аткаруусунда;

– психодиагностики, психокоррекция жана жеке инсандык сапаттардын мониторинги бөлүмдөрүн уюштурууда;

– жалпы билим берүүчү мекемелерде профориентация бөлүмдөрүн уюштурууда.

**Диссертациялык иштин жыйынтыктары төмөнкү эмгектерде
чагылдырылган:**

1. Сулайманова А.И. Психологические особенности жизненных ценностей студентов [Текст] / А.И. Сулайманова, В.П. Иванова // Вестник КРСУ. – 2014. – Т. 14. – № 10. – С. 30–34.
2. Сулайманова А.И. Представления студентов о смысле жизни [Текст] / А.И. Сулайманова // Вестник КРСУ. – 2016. – Т. 16. – № 4. С.107–110.
3. Сулайманова А.И. Смыслжизненные ориентации как новообразование студенческого возраста / А.И.Сулайманова // Вестник КРСУ. 2016. – Т. 16. – № 12. – С. 173–177.
4. Сулайманова А.И. Соотношение понятий «смысл» и «смысл жизни» / А.И. Сулайманова // Вестник КРСУ. – 2017. – Т. 16. – № 4. – С.161–164.
5. Сулайманова А.И. Психолого-педагогические условия процесса становления смыслжизненных ориентаций студентов / А.И. Сулайманова // Вестник КРСУ. – 2017. – Т. 18. – № 1. – С. 203–207.
6. Сулайманова А.И. Этнопсихологические личностные особенности кыргызов как фундамент становления смыслжизненных ориентаций / А.И.Сулайманова, Г.Н.Байтерекова // Вестник КРСУ. – 2018. – Т. 18. – № 5. – С. 153–155.
7. Сулайманова А.И. Понятие смысл в исследованиях Л.С. Выготского / А.И. Сулайманова // Вестник КРСУ. – 2018. – Т. 18. – № 10. – С.125–128.
8. Сулайманова А.И. Ценностные и смыслжизненные ориентации сельской и городской молодежи, обучающейся в вузе / А.И. Сулайманова, В. П. Иванова // Бюллетень науки и практики. – 2019. – Т. 5. – № 6. – С. 480–489.
9. Сулайманова А.И. Этнопсихолого-педагогические детерминанты кыргызов как одно из условий развития смыслжизненных ориентаций / А.И. Сулайманова // Бюллетень науки и практики. – 2019.– Т.5. – № 7. – С.324–331.
10. Сулайманова А.И. Роль саморегуляции в профессиональном становлении студентов / А.И. Сулайманова // Становление и развитие психологической науки в Кыргызстане: проблемы и перспективы: матер. международ. науч.-практ. конф. // Вестник КГУ им. И.Арабаева. Спецвыпуск. – 2015. – С. 357–360.
11. Сулайманова А.И. Особенности смыслжизненных ориентаций современных студентов / А.И. Сулайманова, В.П. Иванова // Человек в пространстве возможностей: матер. международ. науч.-практ. конф., посвященный 20-летию со дня образования кафедры психологии КРСУ. – Бишкек: КРСУ, 2015. – С.71–77.
12. Сулайманова А.И. Особенности базовых смысловых установок студентов / А.И. Сулайманова, В.П. Иванова // Актуальные процессы формирования науки в новых условиях: сб. статей международ. науч.-практ. конф. – М.: РИО ЕФИР. – С.125–128.

13. Сулайманова А.И. Взаимосвязь личностных особенностей студентов с их смысложизненными ориентациями / А.И. Сулайманова // Инновационные исследования: проблемы внедрения результатов и направления развития: сб. статей междунард. науч.- практ. конф. В 2-х ч. Ч.2. – Уфа: МЦИИ ОМЕГА САЙНС. – С. 135–140.

14. Сулайманова А.И. Особенности смысложизненных ориентаций студентов и их взаимосвязь с базовыми смысловыми установками / А.И. Сулайманова // Наука, образование и инновации: сб. статей междунард. науч.- практ. конф. В 3-х ч. Ч.3. – Уфа: АЭТЕРНА, 2016. – С. 206–211.

15. Сулайманова А.И. Гармоничный образ жизни студентов как необходимое условие становления позитивных смысложизненных ориентаций / А.И. Сулайманова // Проблемы и перспективы развития психологической науки в Кыргызской республике // Вестник КГУ им. Арабаева. – Спецвыпуск, 2018. – С. 404–408.

16. Сулайманова А.И. Роль уровня субъективного контроля студентов в становлении смысложизненных ориентаций / А.И. Сулайманова // Человек как субъект жизнедеятельности: матер. междунард. науч.–практ. конф., посвященной 25–летнему юбилею КРСУ, 2018. – С. 201–209.

А.И. Сулайманованын 19.00.07 – педагогикалык психология адистиги боюнча “Студенттердин инсандык өзгөчөлүгү – жашоонун маңызын табуунун өнүктүрүүнүн пайдубалы катары” аттуу темадагы психология илимдеринин кандидаты илимий даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишинин

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: маңыз, маңыздык жаралуулар, жашоонун маңызын табуу, инсандык өзгөчөлүк, жашоонун баалуулуктары, студенттер.

Объектиси: инсандын жашоо маңызын табуу жагдайларынын жыйындысы жана адам ишмердүүлүгүнүн функционалдык бүтүндүгү катары

Предмети: студенттердин инсандык өзгөчөлүгү жашоо маңызын табууну өнүктүрүүнүн фундаменти катары

Максаты: жашоонун маңызын табууну өнүктүрүүнүн негизинде жаткан, студенттердин инсандык сапатын таап чыгуу жана изилдөө. Инсандык өзгөчөлүк менен жашоонун багытын табууну өнүктүрүү деңгээлинин ортосундагы өз ара карым-катышты аныктоо.

Изилдөөнүн методу: теориялык анализдин методу, эксперименталдык метод, автордук сурамжылоо, дил баяны, контент-анализ, маек.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы жана мааниси. Жашоонун маңызын табуунун контексттинде инсандын өзгөчөлүгүн түшүнүүнүн мурда болгон теориялык ыкмалары тереңдетилди жана жалпыланды; “жашоонун маңызын табуу” түшүнүгү такталды; жашоонун маңызын табууну калыптандыруу үчүн зарыл болгон инсандын базалык өзгөчөлүгү аныкталды; студенттердин алардын окуу-кесиптик ишмердүүлүгүнө жана окуу процессинин багытталышына, анын инсандык-маңыздык деңгээлине которулушуна жараша жашоонун маңызын табуусун өнүктүрүүнүн мүнөзү көрсөтүлдү; Жетектөөчү жашоонун маңызынын мүмкүн болгон профилактикасы жана психокоррекциясы аныкталды, студенттердин базалык инсандык сапатын жана жашоонун баалуулуктарын калыптандырууда методдордун коррекциясын, психологиялык колдоо методдорун иштеп чыгуу багыты аныкталды.

Практикалык мааниси: кээ бир жашоо баалуулуктарын калыптандырууда психологиялык жардам аркылуу студенттердин инсандык сапатынын жана жашоонун баалуулугунун базасын коррекциялоо боюнча методикалык сунуштар иштелип чыкты. Психодиагностикалык методиканын апробацияланган комплексинин жыйынтыгы студенттердин жеке сапатын тастыктоо үчүн жашоо маңызын табууну калыптандыруу жана мындан аркы инсандык-кесиптик маңызды окуу ишмердүүлүгүндө изилдөө үчүн негиз катары колдонушу мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

Диссертации Сулаймановой А.И. на тему: «Личностные особенности студентов как фундамент развития смысложизненных ориентаций» на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 — педагогическая психология

Ключевые слова: смысл, смысловые образования, смысложизненные ориентации, личностные особенности, жизненные ценности, студенты.

Объект: смысловая сфера личности как совокупность обстоятельств жизни и деятельности человека как функционального целого.

Предмет: личностные особенности студентов как фундамент развития смысложизненных ориентаций.

Цель: выявление и исследование личностных качеств студентов, лежащих в основе развития смысложизненных ориентаций. Определение взаимосвязи личностных особенностей с уровнем развития смысложизненных ориентаций.

Методы исследования включают теоретический анализ и синтез философской и педагогической литературы по проблеме; психодиагностические методики исследования.

Научная новизна и значимость исследования. Обобщены и углублены существующие теоретические подходы в понимании особенностей личности в контексте смысложизненных ориентаций; уточнено понятие «смысложизненные ориентации»; определены базовые особенности личности, необходимые для становления смысложизненных ориентаций; показан характер развития смысложизненных ориентаций студентов в их учебно-профессиональной деятельности и зависимость их развития от направленности учебного процесса, перевод его на личностно-смысловой уровень. Определены возможные мишени профилактики и психокоррекции ведущих смыслов жизни, определены направления в разработке методов коррекции, психологической поддержки при формировании базовых личностных качеств и жизненных ценностей студентов.

Практическая значимость: Разработаны методические рекомендации по коррекции базовых личностных качеств и жизненных ценностей студентов, психологической помощи при формировании отдаленных жизненных целей. Результаты апробированного комплекса психодиагностических методик могут быть использованы для диагностики личностных качеств студентов как основы для формирования смысложизненных ориентаций и как дальнейшего изучения личностно-профессиональных смыслов учебной деятельности.

ABSTRACT

for A.I. Sulaimanova's dissertation thesis titled: "Students' personality traits as the foundation for development of life-meaning orientations" to obtain the academic degree of Candidate of Psychology on major 19.00.07 — Pedagogic Psychology.

Key words: meaning, semantic formations, life-meaning orientations, personal attributes, value orientations, students.

Object: Meaning sphere of human personality as a set of life circumstances and human activity as a functional whole.

Subject: Students' personal characteristics as a foundation for development of life-meaning orientations.

Objective: identifying and studying students' personal qualities which are the basis of development of life-meaning orientations, defining their relationship with the level of development of life-meaning orientations.

Research methods and techniques: The method of theoretical analysis is based on a complex approach containing a synthesis of complementary philosophical, psychological and pedagogical theories on the problem.

Scientific novelty and relevance of the research. The existing theoretical approaches to understanding personality attributes in the context of life-meaning orientations are generalized and deepened; the concept of "life-meaning orientation" is clarified; the basic personality attributes necessary for the formation of life-meaning orientations are defined; nature of development of students' life-meaning orientations in their educational and professional activities and dependence of their development on the orientation of the educational process, its transfer to the personal-semantic level are shown. Possible targets for the prevention and psychocorrection of the leading meanings of life are defined; directions in the development of correction methods and psychological support in the formation of students' basic personal qualities and life values are defined.

Practical value: Methodological recommendations on correction of students' basic personal qualities and life values, psychological assistance in the formation of long-term life goals are designed. The results of the tested complex of psychodiagnostic techniques can be used to diagnose students' personal qualities as the basis for the formation of life-meaning orientations and for further study of the personal and professional meanings of educational activity.

